

УДК 005.95.96

[https://doi.org/10.31498/2225-6725.1\(39\).2024.314692](https://doi.org/10.31498/2225-6725.1(39).2024.314692)Гусєв Д.А.¹**ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ ЯК ОБ'ЄКТ КРИЗОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ*****D. Husiev. Human capital as an object of crisis management***

The article examines human capital as an object of crisis management. Such aspects of human capital as risks (threats) and loss of human capital, as well as ways of restoring and increasing human capital after overcoming the crisis, are considered.

Is proposed to distinguish between risks (threats) and loss of human capital. It is substantiated that should be considered risks (threats) as potential threats, losses of human capital understand the actual resource. Are thus analyzed quantitative and quality indicators provided not only by national organizations, but also by international organizations.

The question of migration was considered in quantitative terms and the an author analyses the real prospects and consequences of this phenomenon with regard to the human capital of Ukraine.

Please take note that the human capital intended for the performance of economic functions decreases due to migration, death of people, as well as mobilization. The institution of employee reservation was analyzed.

It was concluded that a large number of workers, including highly qualified ones, were left without jobs, which resulted in the need for retrainin, in particular obtaining the next higher education regardless of the age of the recipient, as well as implementing entrepreneurial activity.

It is emphasized that the main role in the restoration of human capital will be considered not only the issue of returning people from abroad and the necessity of developing a set of measures aimed at social welfare of the population, funding of education, help to resolve housing issues.

Key words: *human capital, crisis management, risks (threats) of human capital, loss of human capital, restoration of human capital.*

Гусєв Д.А. Людський капітал як об'єкт кризового менеджменту

У статті досліджено людський капітал як об'єкт кризового менеджменту. Розглянуто такі аспекти людського капіталу як ризики (загрози) та втрати людського капіталу, а також шляхи відновлення та збільшення людського капіталу після подолання кризи.

Пропонується розрізняти ризики (загрози) та втрати людського капіталу. Під ризиками (загрозами) розглядаються потенційні загрози, під втратами людського капіталу розуміється фактичний стан, а саме кількісні та якісні показники, надані не тільки національними органами, але й міжнародними організаціями.

Розглянуто питання міграції у кількісному аспекті та проаналізовано перспективи та наслідки цього явища з огляду на людський капітал України.

¹ <https://orcid.org/0000-0002-7217-9228>

Гусєв Дмитро Андрійович, аспірант кафедри економічної теорії та підприємництва, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет», м. Дніпро, Україна, dima992255@gmail.com,

Husiev Dmytro, graduate student of Economic Theory and Entrepreneurship, State higher educational establishment SHEI «Pryazovskyyi State Technical University», Dnipro, Ukraine

Зауважується, що людський капітал, призначений для виконання економічних функцій, зменшується за рахунок міграції, загибелі людей, а також мобілізації. Проаналізовано інститут бронювання працівників.

Зроблено висновок, що велика кількість працівників, у тому числі висококваліфікованих, залишилися без робочих місць, слідством чого стала необхідність у перекваліфікації, зокрема у отриманні наступної вищої освіти незалежно від віку здобувача, а також здійснення підприємницької діяльності.

Підкреслюється, що визначну роль у відновленні людського капіталу відіграватиме не тільки питання повернення людей із-за кордону, а й необхідність розробки комплексу заходів, що будуть спрямовані на соціальне забезпечення населення, фінансування освіти, а також сприяння у працевлаштуванні та вирішенні житлових питань.

Ключові слова: людський капітал, кризовий менеджмент, ризики (загрози) людського капіталу, втрати людського капіталу, відновлення людського капіталу.

Постановка проблеми та зв'язки з науковими чи практичними завданнями. Людський капітал є одним із найважливіших ресурсів держави. Ще більше підкреслюється його значення у кризових станах, коли особливо зростає його роль. Дослідження людського капіталу у рамках кризового менеджменту дозволяє розробити пропозиції з удосконалення цього інституту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика людського капіталу в умовах воєнного стану досліджується у працях В. П. Антонюк, В. П. Онищенко, В. В. Круглова, О. М. Правдивця, О. Є. Стрижака, Д. А. Терещенка, Т. В. Штерми. Окремі аспекти людського капіталу вивчалися О. В. Акіліною, В. В. Близнюк, С. М. Вишневською, В. Г. Гноєвим, В. С. Татаріновим, В. І. Приймаком, А. Г. Панченко, О. П. Подра, Н. Я. Петришиним та іншими науковцями.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Воєнний стан та суттєві зміни соціального та економічного становища держави зумовили велику кількість наукових розробок питання людського капіталу, зокрема його особливостей під час воєнного стану. Водночас постає потреба узагальнення, систематизації, удосконалення та пропонування нових шляхів вирішення виниклих проблем людського капіталу.

Мета статті – розробка проблематики людського капіталу з позицій кризового менеджменту, а саме в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Реалії сьогодення обумовили велику актуальність та потребу у кризовому менеджменті, зокрема в управлінні під час воєнного стану. Такі умови неодмінно впливають на функціонування економічних інститутів, у тому числі на інститут людського капіталу.

Кризові умови, зокрема воєнний стан, зумовлюють дослідження людського капіталу у таких аспектах:

- ризики (загрози) та втрати людського капіталу;
- шляхи подолання кризи людського капіталу в країні.

Ризики (загрози) людського капіталу, на наш погляд, слід розглядати здебільшого у теоретичному аспекті. Своєчасна та адекватна оцінка, а також ідентифікація ризиків та загроз людського капіталу має неабияке значення для подальшого управління цим інститутом.

У науці приділено увагу дослідженню ризиків щодо втрати людського капіталу, обумовленим воєнними діями. Так, зокрема, зауважується, що ці ризики мають різні форми прояву, які здебільшого виражаються в аспекті підтримання життя та здоров'я, нормального функціонування родини, домогосподарства як первинної ланки відтворення людського капіталу, збереження і функціонування соціальної інфраструктури відтворення людського капіталу, умов та можливостей реалізації людського капіталу [1; с. 111].

Дослідники розділяють втрати людського капіталу на дві групи: прямі та непрямі. До прямих втрат належать міграція, депортація населення України в росію, вбивство мирного населення та військових. До непрямих втрат відносять недоотримання бізнесового доходу підприємцями та заробітної плати працівниками, неможливість використовувати інтелектуальний, творчий потенціал людського капіталу внаслідок воєнних дій на території України, потенційні втрати в освітній сфері тощо [2; с. 94], [3; с. 123].

Водночас, стосовно міграції слід зазначити, що ця загроза втрати людського капіталу почала існувати ще до повномасштабного вторгнення 2022

року. Так, офіційні дані Євростату свідчать, що ще у 2019 р. Україна стала лідером серед інших країн світу за кількістю осіб, які отримали дозвіл на проживання в країнах ЄС (757000 заявників, або 25,6 % від всіх претендентів на отримання дозволу на проживання в ЄС-28), випередивши Китай (3,7 %), Індію (4,4 %), Бразилію (3,4 %), Марокко (4,5 %). Польща є абсолютним лідером серед країн ЄС за кількістю дозволів на проживання, виданих українцям, – 79,2 % від загальної кількості дозволів [4].

Таким чином, російська агресія лише активізувала процеси міграції, які були ризиком (загрозою) людського капіталу.

Під час розгляду втрат людського капіталу, на нашу думку, слід керуватися статистичними даними, які характеризують кількісні та якісні показники.

Слід зазначити, що відповідно до даних Євростату станом на кінець жовтня 2023 року 4,24 млн. біженців з України внаслідок російського вторгнення отримали тимчасовий захист у країнах ЄС. Основними країнами ЄС, які приймали отримувачів тимчасового захисту з України, були Німеччина (1 215 365 осіб; 28,7% від загальної кількості), Польща (960 620; 22,7%) та Чехія (364 450; 8,6%) [5].

З огляду на масштаби міграції, у науці зазначається, що певна частина українських громадян - біженців (яку зараз складно оцінити) залишиться закордоном і після закінчення війни. Цю потенційну втрату національного людського капіталу складно буде компенсувати у перспективі декількох десятиків років [6; с. 11].

Окрім ризику міграції, одним із найважкіших наслідків війни є людські втрати, у тому числі серед цивільних осіб. За даними Управління Верховного комісара ООН з прав людини, зазначеними у Дворічному звіті, з 24 лютого 2022 року (відповідно – станом на 24 лютого 2024 року – прим. авт.) внаслідок пов'язаного з конфліктом насильства в Україні щонайменше 10582 цивільні особи загинули, а 19875 було поранено (загальні втрати серед цивільних осіб – 30457 осіб) [7].

Зауважимо, що людський капітал, призначений для виконання економічних функцій, зменшується не тільки за рахунок міграції та загибелі людей. Велике значення має у цьому аспекті мобілізація. З цього приводу в економічній науці звертається увага на інститут бронювання працівників.

Так, зокрема, науковці О. Є. Стрижак та О. М. Правдивець зазначають, що у разі нерозв'язання проблеми виїзду військовозобов'язаних, котрі задіяні в зовнішньоекономічних процесах, за кордон та низку інших нагальних проблем, зокрема бронювання військовозобов'язаних ІТ-галузі, буде складніше знаходити нові завдання й залучати нові надходження до Державного бюджету України [3; с. 125].

На нашу думку, одним із способів збереження людського капіталу для виконання економічних функцій держави може стати бронювання працівників та самозайнятих осіб, у тому числі фізичних осіб-підприємців. Знищення та пошкодження майна та будівель підприємств, установ та організацій як робочих місць призвело до вивільнення працівників.

Велика кількість працівників, у тому числі висококваліфікованих, залишилися без робочих місць, слідством чого стала необхідність у перекваліфікації, зокрема у отриманні наступної вищої освіти незалежно від віку здобувача, а також здійснення підприємницької діяльності.

У свою чергу це викликало збільшення кількості студентів. У той же час, навчання у закладах вищої освіти з денною формою навчання, у тому числі під час здобуття наступного ступеня освіти, відповідно до законодавства довгий час було підставою для відстрочки на військову службу. Однак воєнний стан безумовно вніс свої корективи і наразі з 18 травня 2024 року призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період не підлягають лише здобувачі професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти, які навчаються за денною або дуальною формою здобуття освіти і здобувають рівень освіти, що є вищим за раніше здобутий рівень освіти у послідовності, визначеній Законом України "Про освіту", а також докторанти та особи,

зараховані на навчання до інтернатури. Таким чином здобувачі другої та подальшої вищої освіти фактично перетворилися з людського капіталу для виконання економічних функцій на мобілізаційний ресурс.

Водночас, як зазначають дослідники О. П. Подра та Н. Я. Петришин, втрата висококваліфікованих спеціалістів є загрозою для розвитку інноваційної економіки, особливо в умовах масштабної цифровізації [8; с. 37].

Усебічне дослідження ризиків (загроз) та втрат людського капіталу дозволяє розробити пропозиції щодо відновлення та збільшення людського капіталу у країні.

Безумовно, прогнозоване та фактичне зменшення людського капіталу в Україні не сприятиме післявоєнному відновленню країни.

Науковці В. Г. Гноєвий, О. М. Корень та В. С. Татарінов зазначають, що очевидне та невідворотне зменшення кількісних параметрів національного людського капіталу вимагає відповідних рішень та дій, спрямованих як на зниження інтенсивності його рестрикції, так і на підвищення його якісних характеристик [6; с. 12].

Багато дослідників стверджують про необхідність повернення біженців із-за кордону. Водночас, це пов'язується і з необхідністю відновлення інфраструктури, і з соціальною політикою.

Зокрема, дослідниця Т. В. Штерма у питанні відновлення людського капіталу у повоєнний період, зазначає, що заходи відновлення мають охоплювати дві площини, перша – повернення громадян України, друга – відбудовування ефективної системи відновлення людського капіталу всередині країни [2; с. 96].

На думку науковців В. В. Круглова та Д. А. Терещенка, важливими аспектами політики відновлення є: розвиток інфраструктури, залучення інвестицій, стимулювання розвитку ринку праці та залучення кваліфікованої робочої сили, модернізація науково-освітньої сфери й забезпечення доступу до якісної освіти для всіх громадян, розвиток професійної підготовки та

перекваліфікації, розширення соціального захисту й підвищення мобільності населення. Важливо також надати підтримку ВПО та створити умови для повернення українців з-за кордону [9; с. 28].

Розглядаючи відновлення людського капіталу України у післявоєнний період, Ю. Залознова та Н. Азьмук зазначають, що до основних стратегічних напрямів державної політики формування й розвитку людського капіталу варто віднести: відновлення та модернізацію відповідно до сучасних підходів житлових, інфраструктурних, промислових і освітніх об'єктів; підтримку та стимулювання розвитку підприємницької діяльності; запровадження підходів у системі загальної середньої освіти щодо формування талантів і розширення цифровізації освітнього процесу; нарощування фінансування наукової сфери та поглиблення господарчих зв'язків між бізнесом і наукою на основі сучасних університетських центрів; підготовку фахівців зі смарт-навичками; цифровізацію державного управління, стимулювання цифрової трансформації бізнесу з метою спрощення доступу для послуг та підвищення якості життя населення [10].

Слід погодитися, що визначну роль у відновленні людського капіталу відіграватиме не тільки питання повернення людей із-за кордону, а й необхідність розробки комплексу заходів, що будуть спрямовані на соціальне забезпечення населення, фінансування освіти, а також сприяння у працевлаштуванні та вирішенні житлових питань.

Висновки і перспективи подальших робіт. Враховуючи вищевикладене, вважаємо за необхідне розглядати людський капітал у кризових умовах, зокрема під час воєнного стану у таких аспектах, як ризики (загрози) та втрати людського капіталу, а також шляхи подолання кризи людського капіталу в країні. Ризики (загрози) людського капіталу пропонуємо розглядати як теоретичні засади, а під час розгляду втрат людського капіталу – керуватися статистичними даними, які характеризують кількісні та якісні показники. З метою подолання кризи людського капіталу в країні акцентуємо на необхідності розробки комплексу

заходів, що будуть спрямовані на соціальне забезпечення населення, фінансування освіти, а також сприяння у працевлаштуванні та вирішенні житлових питань. Розроблені висновки та пропозиції мають важливе практичне значення, адже можуть бути застосовані у подальших наукових дослідженнях.

Перелік використаних джерел:

1. Антонюк В. П. Ризики і втрати людського капіталу внаслідок війни. *Економічний вісник Донбасу*. 2022. № 1 (67). С. 110-116.
2. Штерма Т. В. Людський капітал: сутність та проблеми в умовах війни. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2023. № 11. С. 92-97. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/frvu_2023_11_14.
3. Стрижак О. Є., Правдивець О. М. Людський капітал України в умовах воєнного стану. *Фінанси України*. 2022. № 12. С. 112-129. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2022_12_9.
4. Inbound internationally mobile students by country of origin. Retrieved from: <http://data.uis.unesco.org/Index.aspx?queryid=171#>. Цит. за: Подра О. П., Петришин Н. Я. Освітні аспекти інтелектуальної міграції людського капіталу України: причини та наслідки. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. Серія : Проблеми економіки та управління. 2022. Т. 6, № 1. С. 37-46. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPP_2022_6_1_6.
5. Евростат. Офіційний сайт. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-eurostat-news/w/ddn-20231208-2>.
6. Гноєвий В. Г., Корень О. М., Татарінов В. С. Формування людського капіталу як фактору забезпечення економічного зростання. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом*. Економічні науки. 2023. Вип. 3. С. 7-12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npmaure_2023_3_3.
7. Дворічний звіт. Захист цивільних осіб: вплив бойових дій на цивільних з 24 лютого 2024 року. Управління Верховного комісара ООН з прав людини. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/2024-02/protection-civilians-impact-hostilities-civilians-since-24-feb-2022-hrmmu-report-ukr.pdf>
8. Подра О. П., Петришин Н. Я. Освітні аспекти інтелектуальної міграції людського капіталу України: причини та наслідки. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. Серія : Проблеми економіки та управління. 2022. Т. 6, № 1. С. 37-46. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPP_2022_6_1_6.
9. Круглов В. В., Терещенко Д. А. Державна політика відновлення людського капіталу України в післявоєнний період. *Освітня аналітика України*. 2023. Вип. 2. С. 21-33. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/educanalukr_2023_2_3.
10. Новікова О., Залознова Ю., Азьмук Н. Відновлення людського капіталу України у післявоєнний період з використанням переваг цифровізації. *Журнал європейської економіки*. 2022. Т. 21. No 4. С. 407-427. URL: <http://jeej.wunu.edu.ua/index.php/ukjee/article/view/1619/1622>

References:

1. Antonyuk V. P. (2022), Riziki i vtrati lyudskogo kapitalu vnaslidok viyni [Risks and Losses of Human Capital as a Result of War]. *Economic Bulletin of Donbass*, vol.1, pp. 110-116.
2. Shterma T. V. (2023), Lyudskiy kapital: sutnist ta problemi v umovah viyni. [Human capital: essence and problems in the conditions of war]. *Formuvannja rynkovykh vidnosyn v Ukrajinі*, vol 11, pp. 95-97. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/frvu_2023_11_14.
3. Stryzhak O. Ye., Pravdyvets O. M. (2022). Lyudskyy kapital Ukrayiny v umovakh voyennoho stanu [Human capital of Ukraine under martial law]. *Finansy Ukrayiny*, vol. 12. P. 112-129. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2022_12_9.

4. *Inbound internationally mobile students by country of origin*. Retrieved from: <http://data.uis.unesco.org/Index.aspx?queryid=171#> Podra O. P., Petryshyn N.J. (2022). *Osvitni aspekty intelektualnoji mighraciji ljudsjkogho kapitalu Ukrajiny: prychyny ta naslidky*. [The main directions of international migration of human capital, their causes and consequences]. *Visnyk Nacionaljnogho universytetu «Ljvivsjska politekhnika»*. Serija : *Problemy ekonomiky ta upravlinnja*, vol 1. C. 37-46. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPP_2022_6_1_6.

5. Eurostat. Official website. Available at: <https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-eurostat-news/w/ddn-20231208-2>.

6. Ghnojevyy V. Gh., Korenj O. M., Tatarinov V. S. (2023). *Formuvannja ljudsjkogho kapitalu jak faktoru zabezpechennja ekonomichnogho zrostannja*. [Formation of human capital as a factor in ensuring economic growth]. *Naukovi praci Mizhrehionalnoji akademiji upravlinnja personalom*. *Ekonomichni nauky*, vol. 3. C. 7-12. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npmaupe_2023_3_3.

7. Dvorichnyj zvit. *Zakhyst cyvilnykh osib: vplyv bojovykh dij na cyvilnykh z 24 ljutogho 2024 roku*. *Upravlinnja Verkhovnogho komisara OON z prav ljudyny*. Available at: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/2024-02/protection-civilians-impact-hostilites-civilians-since-24-feb-2022-hrmu-report-ukr.pdf>

8. Podra O. P., Petryshyn N.J. (2022). *Osvitni aspekty intelektualnoji mighraciji ljudsjkogho kapitalu Ukrajiny: prychyny ta naslidky*. [The main directions of international migration of human capital, their causes and consequences]. *Visnyk Nacionaljnogho universytetu «Ljvivsjska politekhnika»*. Serija : *Problemy ekonomiky ta upravlinnja*, vol 1. C. 37-46. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPP_2022_6_1_6.

9. Krughlov V. V., Tereshhenko D. A. (2023). *Derzhavna polityka vidnovlennja ljudsjkogho kapitalu Ukrajiny v pisljavojenyj period*. [State policy of recovery human capital of Ukraine in the post-war period]. *Osvitnja analityka Ukrajiny*, vol. 2. C. 21-33. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/educanalukr_2023_2_3.

10. Novikova O., Zaloznova Ju., Azjmuk N. (2022). *Vidnovlennja ljudsjkogho kapitalu Ukrajiny u pisljavojenyj period z vykorystannjam perevagh cyfrovizaciji*. [Recovery of Ukraine's human capital in the post-war period with using advantages]. *Zhurnal jevropsjskoho ekonomiky*, vol 4. C. 407-427. Available at: <http://jeej.wunu.edu.ua/index.php/ukjee/article/view/1619/1622>